

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

1. Формування культу особи Й. Сталіна

Окупація радянською Росією новостворених національних держав і націоналізація приватної власності призвели до знищення перших паростків громадянського суспільства — суспільства незалежних господарів-власників: селян, дрібних і середніх підприємців у місті. Не чекаючи від влади якогось забезпечення, вони самостійно турбувалися про свої родини. Від держави потребували лише сприятливих умов для господарювання та правового захисту. Проте якраз громадянське суспільство й було головним ворогом комуністів. Адже економічно незалежні господарі завжди могли стати критиками, а то й противниками їхньої несприятливої чи згубної політики.

Політика «воєнного комунізму» та націоналізація були спрямовані на знищення громадянського суспільства й одночасно на створення основ для тоталітарного режиму, зловісним уособленням якого став Й. Сталін.

Поставивши під свій контроль усі прояви суспільного життя, сама партія в умовах багаторічної збройної боротьби все більше зазнавала централізації. Партійна влада зосередилася в політичному бюро (політбюро) ЦК РКП(б) - у руках групки «революційних вождів», що турбувалися не суспільним благом, а утвердженням своєї диктатури й утопічними справами «світової революції».

Після смерті В. Леніна між «вождями» розгорнулася кривава боротьба. Її виграв Сталін (Й. Джугашвілі) (1878-1953). Секрет його перемоги полягав у використанні партійного апарату. Поки «вожді» теоретизували й шукали прихильності мас, Сталін зосередився на виборах партійних керівників усіх рівнів, а потім за їхньою допомогою провів «своїх людей» на всі відповідальні пости в партії, державі, каральних органах. Сталін скористався також боротьбою «вождів» між собою. У 1929 р. у політбюро ніхто більше не заперечував проти рішень Сталіна. Коли ж у грудні 1930 р. на посаду голови РНК він призначив слухняного виконавця В. Молотова, то здобув практично необмежену владу.

Сталіна беззастережно підтримувала верства компартійно-радянських функціонерів, т. зв. номенклатура. Під час непу вона зрозуміла, що ринкові механізми господарювання позбавлять їх усіх владних переваг. І навпаки, сталінські директивна економіка та колгоспи перетворюють їх на панівну верству. Звеличенню Сталіна посприяли й партійні «чистки», і набори нових членів. Так на зміну «старій партійній гвардії» набирали недосвідчених робітників, для яких він був найзрозумілішим.

З побудовою радянської економіки народ потрапив у повне підпорядкування комуністично-радянської бюрократії. Від рішення парткому залежали прийом

людини на роботу чи звільнення, розміри пайків, побутові умови, виплати на трудовень колгоспникам. У пригнічене становище потрапила й інтелігенція. Усі разом знаходилися під пильним наглядом каральних органів.

Зміцненню Сталіна при владі посприяла й та історична обставина, що призначений ним на роль старшого брата народів СРСР російський народ не мав історичного досвіду демократичних традицій, а лише віковічну звичку до жорстко централізованого управління.

В умовах бідності й зрівнялівки показні простота й скромність, побутова невимогливість Сталіна сприяли навіть не популярності, а обожненню вождя. Культ особи Сталіна підтримували й поширювали преса, радіо, кіно, література.

Культ особи Сталіна — звеличення особистості Й. Сталіна верствою компартійно-радянських функціонерів, поширення цих настроїв радянськими та сучасними російськими засобами масової пропаганди; прояв сталінського режиму.

2. Масові репресії та їхнє ідеологічне виправдання

Поки кремлівські «вожді» боролися за владу, вони мимоволі ослабили контроль за перебігом життя в національних республіках. Однак утвердившись при владі, Сталін різко змінив характер внутрішньої політики й почав застосовувати терористичні методи. Для розгортання терору він використав свою «теорію» про загострення класової боротьби в міру розгортання будівництва соціалізму, а отже, і доцільності посилення масових репресій проти «ворогів радянської влади», які, мовляв, не склали зброї, а з люттю приречених посилюють опір.

В Україні головним класовим ворогом і наймасовішою жертвою репресій стало українське селянство. Безжалісно нищили й другу для влади не менш небезпечну верству — інтелігенцію, здатну створити в суспільстві критичну атмосферу опонування владі. Найбільш жахливих втрат зазнала українська творча інтелігенція — творець і носій національної самосвідомості. За підрахунками сучасників, протягом 1930-х років в УРСР було винищено майже 80 % творчої інтелігенції.

Щоб пришвидшити фабрикування справ, наприкінці 1934 р. термін розслідування було скорочено до 10 днів, розгляд справ проводився без участі адвоката й прокурора, оскарження вироку та клопотання про помилування не дозволялося, вирок виконувався негайно після оголошення. У 1937 р. для доведення вини стало достатньо особистого зізнання заарештованого, а на допитах було дозволено застосовувати тортури.

Політичні процеси 1920-х — початку 1930-х років. Щоб довести правоту «теорії» загострення класової боротьби, у травні-липні 1928 р. в Москві був організований судовий процес, т. зв. «Шахтинська справа», над 53 фахівцями вугільної промисловості Донбасу. Їх звинуватили в шкідництві: дезорганізації виробництва, руйнуванні шахт, псуванні устаткування тощо, що насправді було зумовлене недоладним керівництвом комуністів. Так, в Україні розпочалося організоване цькування фахівців із дореволюційними дипломами — «спецжертво».

Наступною жертвою масових репресій стала творча інтелігенція. Прояви її найменшої незгоди з політикою щодо України було витлумачено як боротьбу проти радянської влади «під прапором націоналізму». Перший удар Сталін спрямував на старше покоління інтелігентів. У березні 1930 р. в Харкові організовано судовий процес над так званою «Спілкою визволення України» («СВУ»). За вигаданими звинуваченнями в підготовці збройного повстання на лаву підсудних потрапили 45 академіків, професорів, учителів, лікарів, письменників, священиків. Серед них: С. Єфремов, М. Слабченко, В. Дурдуківський, А. Ніковський, О. Гермайзе, Л. Старицька-Черняхівська та ін. Усі вони отримали від 2 до 10 років ув'язнення, а згодом були фізично знищені.

Історичний факт

Сталінський режим ставив за мету знищення української інтелігенції як свого постійного опонента. І це чудово усвідомлювали слідчі, фабрикиючи справи. Так один із слідчих у справі «СВУ» Брук цинічно й відверто визнавав: «Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна. Це наше завдання й воно буде виконане; кого не поставимо — перестріляємо».

У лютому 1931 р. хвиля арештів накрила діячів, що в 1920-х роках повернулися в Україну з еміграції, як виявили спецслужби, «для організації підпільного Українського національного центру». Керівництво було приписане М. Грушевському. Через неспроможність слідства справу проти нього було припинено. Однак до кінця життя М. Грушевського насильно утримували в Москві. Він помер 1934 р. за загадкових обставин. Українську інтелігенцію продовжували нищити до 1941 р. за участь у діяльності сотень вигаданих «центрів», «блоків», «організацій», «груп» тощо.

Жахлива сталінська внутрішня політика масових репресій, а особливо - терору голодом, шокувала навіть багатьох більшовиків. Злякавшись переродження партії на злочинну організацію, очолену диктатором, у січні 1934 р. на XVII з'їзді ВКП(б) вони, обираючи новий склад ЦК, найбільше голосів віддали С. Кірову. Проте результати виборів були сфальсифіковані на користь Сталіна. Наприкінці 1934 р. С. Кіров був убитий. Це вбивство виявилось подвійно вигідним для Сталіна: не стало найбільш небезпечного

суперника; Сталін отримав привід для посилення терору заради зміцнення власної диктатури.

3. «Розстріляне відродження»

Масові репресії проти українських митців розпочалися в 1933 р. арештом поета, прозаїка й драматурга М. Ялового. Вражений абсурдністю й цинізмом звинувачень на адресу свого друга, у травні 1933 р. застрелився М. Хвильовий. За участь у вигаданій «Українській військовій організації» на 10 років до концтаборів були ув'язнені Остап Вишня, М. Ірчан. Було репресовано й режисера-новатора харківського театру «Березіль» Л. Курбаса. Дикістю стала розправа над учасниками з'їзду кобзарів і лірників (Харків, 1934 р.). Майже 300 чоловік похилого віку й переважно людей з інвалідністю (з порушенням зору) було розстріляно за те, що вони грали на «класово ворожих інструментах», які «орієнтують музичний фронт на часи гетьманів і козацької романтики». Так, «класово ворожими» стали й визвольні традиції українського народу.

Уже через два тижні після вбивства С. Кірова в Україні за сфальсифікованою справою «Білогвардійського терористичного центру» були репресовані видатні представники літератури: К. Буревій, О. Близько, Д. Фальківський, Г. Косинка, а також представники західноукраїнської інтелігенції, які в 1920-і роки переїхали в Україну. Серед них відомий письменник А. Крушельницький. З 9 дорослих членів його родини було репресовано й страчено 6 осіб.

1937 р. розстріляли М. Бойчука та його учнів, звинувативши у «контрреволюційному традиціоналізмі», «національній формі» та відірваності від життя. Було знищено також їхні твори.

Історичний факт

Про масштаби трагедії української літератури свідчать такі дані: у 1930-му видавали свої твори 259 українських письменників, після 1938-го — тільки 36. За цей час своєю смертю померли лише 10 письменників.

«Розстріляне відродження» — духовно-культурне та літературно-мистецьке покоління українських видатних митців, розквіт творчості яких припав на 1920-і — початок 1930-х років, знищених сталінським режимом.

4. Релігійне життя в УСРР

Суспільне життя українців у 1920-х роках характеризувалося прагненням досягнути руйнівні суспільні перетворення, віднайти втрачену точку духовної опори в релігійних почуттях. Виявом повсякденного релігійного життя 1920-х років стали різноманітні «дива»: оновлення ікон, церков, зцілення тощо.

Розпочалося паломництво до цих місць. У багатьох селах віруючі встановлювали хрести, біля яких збиралися натовпи людей. Разом із релігійними почуттями виявлялося й стихійне неприйняття комуністичної політики, поширювалося твердження, що більшовики — це антихристи. Учасники релігійних акцій розглядали «дива» як передвісників загибелі більшовиків.

Протягом 1920-х років релігійні організації створювали фонди взаємної допомоги, збирали групи вивчення Біблії, літературні, ремісницькі, театральні та ін. гуртки, організовували екскурсії, відкривали дитячі майданчики, бібліотеки, санаторії, групи медичної допомоги тощо.

Щоб витіснити церкву із суспільного життя, у 1929 р. церкві було заборонено всі прояви суспільної діяльності, за винятком відправлення богослужінь.

Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). Виявом релігійного життя став і масовий релігійний рух за утвердження УАПЦ. Ідеї протоієрея

В. Липківського та «Братства Воскресіння Христа» набували все більшої підтримки. На Покрову Пресвятої Богородиці 14 жовтня 1921 р. в храмі Святої Софії на Всеукраїнський православний церковний собор зібралися майже 500 делегатів, щоб проголосити Українську автокефальну православну церкву. Таємним голосуванням главою обрали протоієрея Василя Липківського.

Особистості

Василь Липківський (1864-1937) народився в с. Попудні Липовецького повіту Київської губернії (нині село Монастирищенського р-ну, Черкаської обл.) у родині священика.

1889 р. отримав ступінь кандидата богослов'я. Після висвячення на священика в 1892 р. переведений на посаду настоятеля собору в м. Липовець (нині місто Вінницької обл.). Активно займався педагогічною й просвітницькою діяльністю, відкривав школи, досліджував народні звичаї, церковну історію краю. 1903 р. став директором церковно-вчительської школи в Києві. Однак у вересні 1905 р. був звільнений за прихильність до української справи та призначений настоятелем Солом'янської церкви в Києві.

У жовтні 1905 р. та квітні 1917 р. Київський єпархіальний з'їзд обирав його головою. З того часу став активним учасником українського церковно-визвольного руху.

22 жовтня 1937 р. «народний митрополит» був заарештований та страчений. Місце поховання видатного сина України невідоме. На Лук'янівському некрополі є його символічна могила.

Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) — відроджена під час Української революції (1917-1921) і визнана в українській діаспорі Західної Європи та Північної Америки.

20 жовтня 1921 р. делегати собору після нічної служби та причастя вдалися до старовинного способу висвяти, прийнятого в Александрійській церкві. Усі священники-делегати собору покладанням рук благословили протоієрея В. Липківського на служіння митрополитом УАПЦ. Собор також сформував український єпископат, запровадив українську мову в богослужінні, організував церковне життя на засадах давніх українських традицій.

Всеукраїнський собор 1921 р. відіграв основну роль у розгортанні українського церковного руху. До Києва вирушали прочани почути українську церковну відправу й побачити нову, «свою, народну ієрархію». Тому вже через два тижні після собору митрополитові УАПЦ довелося почати свою подорож по селах і містах України й не припиняти її до застосування сили радянською владою. Скрізь його зустрічали з великим піднесенням, будній день перетворювався на свято. Парафії з процесією виходили за село назустріч, селяни чекали з хлібом на вулицях біля власних будинків, ущерть заповнювали церкви та храми. Рідна мова з вуст митрополита, висвячення священників, єпископів на місцях справляли величезне враження. Навіть чекісти визнавали В. Липківського блискучим оратором і «фанатичним агітатором за українізацію».

Історичне джерело

Не остерігаючись, народний митрополит В. Липківський говорив: «Стійте за українізацію церкви твердо, не бійтеся ніяких арештів, ніяких ЧК, вони скоро самі згинуть». У Вінниці 1924 р. він казав: «Український народе, визволяйся, бо Христос визволив тебе, як каже апостол, а вороги поневолили!» Звертаючись до молоді в храмі, проповідував: «Ви, юні друзі мої, — майбутнє України. Зберігайте в серцях своїх добрі науки батьків і вчителів ваших. Пам'ятайте слова вашого великого педагога Костянтина Ушинського, що найбільший скорб на землі — людина з чистим серцем. Майте в серцях своїх любов до Бога й до своєї вітчизни України, а серце, сповнене такою любов'ю, пам'ятайте, ніколи не старіє».

У церковному житті було здійснено багато демократичних нововведень. УАПЦ швидко завойовувала авторитет у вірян. Уже в 1921 р. УАПЦ мала 1500 парафій, 30 єпископів і 30 церковних рад, які на демократичних засадах, за участі парафіян вирішували всі церковні справи. Найбільше громад УАПЦ було на Київщині та Поділлі. До неї стали приєднуватися українські парафії в Америці та Європі.

5. Великий терор

Піком масових репресій стали 1937-1938 рр. З весни 1937 р. Сталін особисто розпалював істерію проти «ворогів народу» і саботажників, шпигунів і диверсантів. Улітку 1937 р. було визначено, що в найближчі чотири місяці підлягають викриттю та репресіям 269 тис. «ворогів народу», з них: 76 тис. має бути розстріляно, а 193 тис. ув'язнено. У 1938 р. ліміт репресованих для УРСР було збільшено ще на 36 тис. осіб. Водночас від місцевих керівників вимагали перевиконання затвердженого плану. Хто не демонстрував наполегливості, ризикував і посадою, і життям.

Великий терор — період в історії УРСР і СРСР 1937-1938 рр., що характеризується максимальним посиленням сталінських репресій.

Наприкінці 1938 р. хвиля репресій почала спадати. Українські партійці за роки українізації були винищені майже повністю, знищено майже всіх делегатів XVII партз'їзду. З 62 членів ЦК КП(б)У, обраних у червні 1937 р. до наступного року, були репресовані 56, а з 11 членів політбюро ЦК КП(б)У — 10.

Загалом у ході масових репресій з 1933 по 1938 р. в УРСР було репресовано 360 тис. осіб, були винищені всі виявлені каральними радянськими органами учасники українських визвольних змагань.

Історичне джерело

Сталінський терор вжахнув навіть російську еміграцію, хоча відродження більшовиками Російської імперії під назвою «СРСР» вони схвалювали. Так, історик С. Мельгунов писав: «...Не можна пролити більше людської крові, ніж це зробили більшовики, не можна собі уявити більш цинічної форми, ніж та, якої набув більшовицький терор. ...Це такий відвертий апофеоз умертвіння як знаряддя влади, до якого не доходила ще ніколи жодна влада у світі».

Биківня та інші місця масових поховань жертв репресій. У незалежній Україні відновлюється пам'ять про невинно замордованих українців. Поблизу колишнього селища Биківня на околиці Києва створено меморіальний комплекс «Биківнянські могили». Тут знаходиться найбільше в Україні місце

поховання жертв масових репресій, де наприкінці 1930-х — у 1940-х роках таємно проводили масові поховання розстріляних і закатованих.

Нині встановлено 18 місць масового поховання жертв сталінських репресій, які старанно приховувала радянська влада. Окрім обласних центрів, місця поховань жертв репресій є чи не в кожному райцентрі. Дослідники стверджують, що поховання є неподалік або безпосередньо поряд приміщень, де колись «таборилося» НКВС.

Дуже багато місць поховань закатованих українців знаходиться й на території сучасної Російської Федерації. Найвідомішим серед них є лісове урочище Сандормох у Медвеж Угорському районі Республіки Карелія. Тут поховано 198 розстріляних в'язнів (Половецького табору — цвіт української культури та науки 1920-1930-х років.

Порушення прав людини в умовах тоталітарного режиму. Порушивши насамперед міжнародне право націй на самовизначення, у завойованих державах більшовики створили гнітючу атмосферу свавілля. «Що захочемо, те й зробимо», — нахабно заявляли в очі своїм жертвам активісти колективізації, адже знали, що дану ними «характеристику» на несправедливо розкуркуленого районна влада неодмінно затвердить. Потрапивши в жорна нелюдських знущань, подільський колгоспник О. Собчук викрикнув слідчому, що той ганьбить сталінську конституцію. «Тоді Антонов підскочив до мене, ударив кулаком в одне вухо: “Ось тобі конституція!”», а потім — у друге вухо: “А це тобі — право...”»

Урочище Сандормох (Республіка Карелія). Сучасне фото. Не проходьмо байдуже повз ці місця!

Тоталітарний режим у СРСР порушував права людини систематично: на свободу думки, слова, сумління; право на вільну працю й винагороду за неї; на вільний вибір місця помешкання; на гідні умови життя. Невинних людей позбавляли права на саме життя.

Контроль за людиною був всеохопним. Підмітивши це, в'язні ГУЛАГу (рос. Главное управление лагерей) сумно жартували, що «утікати із СибЛАГУ сенсу немає, адже потрапиш у СоветЛАГ». Відвертим порушенням прав людини стали репресії проти «членів родин ворогів народу». Жінок відправляли в концтабори, позбавляли роботи, вимагали розлучитися й публічно зректися чоловіків. Дітей відправляли в дитячі будинки, примушували зректися своєї рідні.

6. Конституція УРСР 1937 р.

Конституція УРСР була дзеркальним відображенням Конституції СРСР 1936 р. Зміст її перших статей викликав хвилю бурхливих емоцій. Адже вона юридично фіксувала факт знищення експлуататорських класів і перемогу соціалізму. Разом з тим вона змінювала механізм виборів, тобто механізм формування влади. Замість нерівних, багатоступеневих, відкритих виборів диктатури пролетаріату запроваджували демократичні: рівні, прямі й таємні, влада проголошувала лише ради, а про компартію навіть не згадували.

З першого погляду здавалося, що радянський тоталітаризм підписує собі вирок. Достатньо було виборцям обрати в парламент тих, кого вони бажали, а не запропонованих партійними комітетами перевірених і слухняних людей, і суспільство вільне!

Проте Сталін і підвладний йому державно-партійний апарат зуміли зберегти реальну владу. З цією метою з виборчої процедури вилучали поняття «альтернативна кандидатура». Виборчі комісії мусили реєструвати на одне депутатське місце лише одного кандидата від т. зв. «блоку комуністів і безпартійних». Висування незалежного кандидата карали відповідною статтею кримінального кодексу.

Сам бюлетень був підступно спрощений. На ньому друкували прізвище лише одного кандидата. У бюлетені були відсутні слова «згодний» чи «незгодний», одне з яких треба було викреслити. Тому потреби відвідувати кабінку для слухняного виборця не існувало. Вона була потрібна лише тим, хто мав намір викреслити запропонованого партією кандидата.

Сталін зволікав з виборами до грудня 1937 р. Припускають, що, побоюючись волевиявлення виборців, він навесні 1937 р. і розпочав великий терор. Лише морально зламавши виборців масовим терором, їм довірили вкинути в урни виборчі бюлетені. В обстановці репресій майже не було сміливців, які б зайшли в кабінку для таємного голосування.

Як наслідок, в УРСР проголосували за «партійних» кандидатів. Серед «обраних» депутатів найчастіше фігурували службовці (24,7 %) і росіяни (36,5 %). Це свідчило, що панівне становище посіла компартійно-державна номенклатура, а Конституція стала засобом узаконення сталінізму.

Сталінізм (сталінський режим) — крайня форма тоталітарного режиму, у яку виродився комуністичний режим, що характеризувалася всевладдям каральних органів і свавіллям Й. Сталіна.